

Ю. Л. БОШИЦЬКИЙ

Юрій Ладиславович Бошицький, керівник сектору права інтелектуальної власності Київського університету права НАН України, керівник Міжнародного центру правових проблем інтелектуальної власності при Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, професор

АСПЕКТИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОТВОРЕННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

Економічні перетворення останніми роками в Україні гостро поставили питання розробки та реалізації довгострокової стратегії розвитку країни. В основі такої стратегії має стати збалансована науково-технічна політика, що сприяє ефективному використанню науково-технічного потенціалу, технологічного переозброєння промисловості, випуску конкурентноздатної продукції, що задовольняє запити вітчизняного й іноземного споживача.

Сфера інтелектуальної власності є могутнім ресурсом розвитку та стабілізації внутрішнього економічного ринку, однак її роль у розвитку вітчизняної економіки сьогодні явно недооцінюється і тому незабавно потребує накопиченого інтелектуального багатства вже призвела до розпаду багатьох наукових і виробничих колективів, масового відтоку талановитих фахівців за кордон, до технологічної деградації виробництва. Економічний розвиток України, яка має могутній інтелектуальний потенціал, базується переважно на сировинному, трудомісткому та енергоємному виробництві. Ослаблення науково-технічного і технологічного потенціалу країни, скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямках, відтік за кордон фахівців загрожують країні втратою своїх позицій у світі, посиленням зовнішньої технологічної залежності та підризом обороноздатності країни. Зрозуміло, що державі потрібен цивілізований ринок об'єктів інтелектуальної власності, який дасть змогу істотно збільшити прибутки українських підприємств та прибуткову частину державного бюджету України.

У контексті вищенаведеного зростання ролі і значення інтелектуальної діяльності та інтелектуальної власності для соціально-економічного розвитку нашої країни в умовах ринкової економіки потребує створення ефективного правового механізму охорони права інтелектуальної власності, який забезпечував би реальну, стабільну, надійну й ефективну охорону цього права.

Водночас охорона прав інтелектуальної власності, у тому числі їх захист, має відповідати вимогам демократичності, легкодоступності та прозорості. Так само, спрямовані на охорону промислової власності закони мають ефективно забезпечувати моральні та економічні права авторів на результати інтелектуальної діяльності, стимулювати творчу активність людей, відповідно до державних інтересів, застосувати її результати, а також заохочувати чесну торгівлю. Тому охорона прав на об'єкти промислової власності існує сьогодні в усіх країнах світу.

Наша держава розвивається в часи активної, динамічної інтелектуальної діяльності, її рівень зумовлює стратегію і тактику соціально-економічного розвитку європейських держав. Рівень творчої діяльності, її масштаби визначатимуть не тільки рівень добробуту українського народу а й, передусім, її політичну і економічну незалежність, її суверенітет та територіальну цілісність, безпеку і авторитет держави на міжнародному рівні та інші параметри престижу і процвітання української нації.

У контексті зазначеного вище, формування національної економіки інноваційного типу та забезпечення належних позицій у світовій спільноті неможливе без розвитку і вдосконалення відносин у галузі управління інтелектуальною власністю згідно світових тенденцій, аналізу світового досвіду державного регулювання в галузі правової охорони інтелектуальної власності, передачі й комерціалізації широкого кола об'єктів інтелектуальної власності.

Створення ефективної інноваційної системи, яка спроможна забезпечити технологічну модернізацію національної економіки та підвищити її конкурентоспроможність на основі передових технологій, зали-

шається важливим завданням розвитку України на сучасному етапі. Необхідно удосконалити ринок прав на результати інтелектуальної діяльності, державну систему правової охорони інтелектуальної власності та перетворити науковий потенціал країни в дієвий ресурс економічного зростання.

Пріоритетні завдання економічного розвитку України ґрунтуються на положеннях Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» та Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Модернізація України – наш стратегічний вибір», а також Концепції Державної програми економічного і соціального розвитку України на 2012 рік, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 березня 2011 року № 219-р. та інших державних програмних документах.

Визначені у «Концепції розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності на 2009–2014 роки» та «Програмі розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні на 2010–2014 роки» завдання необхідно розглядати в якості пріоритетів діяльності як органів державної влади та управління, так і суб'єктів господарювання та великої когорти винахідників та раціоналізаторів. Конче необхідним є формування основних напрямів діяльності державної системи правової охорони інтелектуальної власності, орієнтоване на таке: сприяння соціально-економічному розвитку країни; створення сприятливих умов для бізнесу шляхом зниження адміністративних бар'єрів для його розвитку; збереження та всебічний розвиток фахового потенціалу працівників державної системи шляхом підвищення ефективності та забезпечення стабільності соціального захисту й підвищення кваліфікації відповідно до виробничих потреб.

Сьогодні основні тенденції розвитку науки, культури, техніки і виробництва свідчать, що людство у своєму розвитку дійшло до тієї межі, коли подальший прогрес зумовлюватиметься саме розумовою, тобто інтелектуальною діяльністю. Однак об'єктами права інтелектуальної власності стають не всі результати творчої діяльності. Зазначеними об'єктами права інтелектуальної власності визнаються лише ті результати творчої діяльності, які підпадають під охорону законів України про інтелектуальну власність, відповідають вимогам чинного законодавства. Інші результати творчої діяльності стають об'єктами цивільного права і фактично не охороняються, оскільки можуть використовуватися будь-ким і без будь-якого дозволу. Тут право інтелектуальної власності вступає в суперечливість з цивільним правом. Як об'єкт цивільного права творчий результат мав би ним охоронятися, але за чинним законодавством України про інтелектуальну власність такий результат може бути використаний будь-ким і без будь-якого дозволу.

У контексті вищезазначеного питання правотворення у сфері оптимізації інтелектуального розвитку країни, удосконалення управління системою інтелектуальної власності потребують постійної уваги з боку держави і постійного удосконалення. Сьогодні є потреба в розробці комплексних планів дій на державному та законодавчому рівнях, які спрямовані на досягнення результатів за пріоритетними напрямками розвитку науково-технічного підвищення економіки країни з урахуванням світових тенденцій та вимог.

Для ефективності правотворення у сфері інтелектуальної власності на сучасному рівні розвитку країни доцільно реалізувати першочергово п'ять базових або пріоритетних напрямів розробки, прийняття та реалізації спеціального законодавства. Ці п'ять напрямів правотворення конкретизовано нижче.

По-перше, є необхідність удосконалення нормативно-правової бази інтелектуальної власності та удосконалення механізмів захисту прав у цій сфері. Потреба правотворення у даному напрямі пов'язана з необхідністю реформування управління інтелектуальною власністю, зумовлена необхідністю адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу. В цьому контексті необхідно законодавство з питань інтелектуальної власності привести у відповідність до Цивільного кодексу України, в тому числі і до усталених міжнародних норм у сфері інтелектуальної власності. Потребує приведення у відповідність актів національного законодавства між собою та із загальним законодавством України та забезпечення лібералізації, спрощення, прискорення, максимальної зручності для заявників процедур набуття прав на об'єкти інтелектуальної власності. Також необхідне законодавче посилення відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності, вдосконалення правового регулювання економічних аспектів права інтелектуальної власності, в тому числі системи сплати зборів і мита за дії, пов'язані з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності, вдосконалення правового регулювання механізмів економічного стимулювання творчості тощо.

По-друге, необхідне удосконалення процедур захисту прав авторів та володільців виключних прав інтелектуальної власності. Правотворення в цьому напрямі потребує розробки правового забезпечення ефективного державного контролю та координації дій правоохоронних і контролюючих органів щодо боротьби з порушеннями прав інтелектуальної власності. Європейський досвід та удосконалення судової реформи потребує створення спеціалізованого патентного суду для розгляду справ, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності, а також запровадження альтернативних способів вирішення спорів, розробки єдиної методики проведення судових експертиз у справах щодо визнання недійсними охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності, розробки методики визначення збитків у справах про порушення прав інтелектуальної власності.

По-третє, це напрям правотворення в галузі охорони та захисту авторського права і суміжних прав. Удосконалення чинного законодавства у сфері авторського права і суміжних прав пов'язане з необхідністю сприяння легальному бізнесу з метою детінізації цього ринку послуг; легалізації програмного забезпечення,

яке використовується в органах виконавчої влади та запровадження відкритого доступу до Державних реєстрів зареєстрованих об'єктів авторського права через мережу Інтернет.

По-четверте, необхідність удосконалення нормативної бази, яка забезпечує підготовку спеціалістів з питань інтелектуальної власності та поширення знань, рівня культури й освіти у зазначеній сфері.

Специфіка правотворення у формування правової культури з питань інтелектуальної власності має спиратися на всі верстви населення комплексно. Важлива роль щодо цього належить і сучасним телекомунікаційним засобам, які могли би забезпечити публічні інформаційні акції з роз'яснення негативних наслідків неправомірного використання об'єктів права інтелектуальної власності. Особливої уваги потребують заходи щодо підготовки наукових кадрів у сфері інтелектуальної власності, запровадження різних форм і методів перепідготовки й підвищення кваліфікації різних соціальних категорій – патентних повірених, керівників підприємств, установ та організацій, працівників органів державної влади, місцевого самоврядування, які з огляду службових обов'язків причетні до сфери управління інтелектуальною власністю. Це і пропаганда знань у сфері інтелектуальної власності для охоплення навчанням різних категорій населення, насамперед шкільної молоді, й удосконалення нормативно-правової бази діяльності патентних повірених, підвищення кваліфікації суддів, які розглядають справи з питань інтелектуальної власності тощо.

По-п'яте, це здійснення міжнародної політики з метою підвищення міжнародного іміджу нашої держави та її впливу на міжнародні процеси у сфері інтелектуальної власності. Правотворення в цій сфері матиме сенс у відстоюванні національних інтересів у рамках участі у керівних органах Всесвітньої організації інтелектуальної власності, участі у міжнародних проектах, спрямованих на розвиток малих і середніх підприємств у сфері інтелектуальної власності. Надзвичайно важливим має стати і аналіз реалізації національного законодавства в сфері інтелектуальної власності з урахуванням міжнародного досвіду. Це дасть змогу нашій країні визначитися у доцільності приєднання до них, а також відстоювати національні інтереси щодо взаємного захисту географічних зазначень при створенні зони вільної торгівлі з урахуванням потреб вітчизняних виробників та представників бізнесу.

Інший напрям удосконалення правотворення у сфері інтелектуальної власності стосується її належного правового захисту. Неправомірне використання любителями легкої наживи об'єктів права інтелектуальної власності зумовлює необхідність створення надійної та ефективної системи захисту права інтелектуальної власності.

Основним правовим способом захисту права інтелектуальної власності є цивільно-правовий захист. Чинне законодавство України про інтелектуальну власність, у тому числі і новий ЦК, не створили єдиної, цілісної, надійної і ефективної системи захисту права інтелектуальної власності. Кожен із законів визначає свою систему захисту. Тому система захисту в цілому має прогалини, суперечливі положення та інші неузгодженості.

Цивільно-правові способи захисту є матеріально-правовими заходами примусового характеру, за допомогою яких здійснюється визнання або відновлення прав, що порушені, та інтересів авторів об'єктів інтелектуальної власності. Відповідно до ст. 16 цього Кодексу до засобів захисту прав інтелектуальної власності відносяться: визнання права інтелектуальної власності; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Іншими законами, які передбачають цивільно-правову відповідальність за порушення права інтелектуальної власності, є закони України про інтелектуальну власність. Наприклад, власник патенту, відповідно до Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», для захисту своїх прав може вимагати припинення дій, що порушують або створюють загрозу порушення його права, і відновлення становища, що існувало до порушення права; стягнення завданих збитків, включаючи неодержані доходи; відшкодування моральної шкоди; вжиття інших передбачених законодавчими актами заходів, пов'язаних із захистом прав власника патенту.

Найчастіше спосіб захисту порушених прав прямо визначений спеціальною нормою закону або впливає з характеру вчиненого правопорушення. Власник прав на об'єкти інтелектуальної власності має можливість обумовленого вибору серед потенційних способів захисту прав. Наприклад, у випадку, коли в результаті порушення прав потерпілий зазнав збитків, він має право на власний розсуд вимагати їх відшкодування в повному обсязі або стягнути на свою користь прибуток, отриманий порушником внаслідок порушення прав, або вимагати виплати компенсації в розмірі, встановленому законом.

Застосування цивільно-правових санкцій за порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності можливе в межах загального терміну позовної давності, тобто протягом трьох років від дати, коли власник прав дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права. Позов подається відповідно до загальних правил підсудності за місцем проживання відповідача або місцем розташування органу управління юридичної особи.

Договором між сторонами може бути встановлена додаткова відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності. Така відповідальність не повинна суперечити чинному законодавству.

За порушення прав інтелектуальної власності передбачається також адміністративно-правова та кримінально-правова відповідальність.

У ст. 55 Конституції України закріплено, що кожному гарантується право на оскарження у суді рішень, дії чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Суб'єкт права інтелектуальної власності в разі порушення права на об'єкт інтелектуальної власності має право звернутися до суду за захистом цього права. Право на судовий захист означає, що за певних умов особа, яка вважає своє право порушеним, може вимагати від суду винесення рішення про застосування одного із способів захисту, а суд зобов'язаний винести рішення відповідного змісту. Судовий порядок захисту прав є найдосконалішим для встановлення істини. Тому судовий порядок є головною формою захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Згідно зі ст. 16 ЦК України будь-яка особа має право звернутися до суду за захистом своїх порушених прав та інтересів. Під способами захисту прав інтелектуальної власності, що реалізуються, як правило, у юрисдикційній формі, розуміються закріплені законодавством матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких здійснюється визнання та відновлення порушених прав інтелектуальної власності, а також вплив на правопорушника. У сфері захисту прав інтелектуальної власності можуть бути застосовані вимоги: визнання прав інтелектуальної власності; визнання правочину недійсним; припинення дій, що порушують права інтелектуальної власності; відновлення становища, яке існувало до порушення прав інтелектуальної власності; примусового виконання обов'язку в натурі; зміни правовідносин; припинення правовідносин; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконним рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади. Суд може винести рішення про: застосування негайних заходів щодо запобігання порушенню прав інтелектуальної власності та збереження відповідних доказів; зупинення пропуску через митний кордон України товарів, імпорт чи експорт яких здійснюється з порушенням прав інтелектуальної власності; вилучення з цивільного обороту товарів, виготовлених або введених у цивільний оборот з порушенням прав інтелектуальної власності; вилучення з цивільного обороту матеріалів та знарядь, які використовувалися переважно для виготовлення товарів з порушенням прав інтелектуальної власності; застосування разового грошового стягнення замість відшкодування збитків за неправомірне використання об'єкта прав інтелектуальної власності. Розмір стягнення визначається судом відповідно до закону з урахуванням вини особи та інших обставин, що мають істотне значення; опублікування в засобах масової інформації відомостей про порушення прав інтелектуальної власності та зміст судового рішення щодо цього порушення.

Охорона і захист прав творців об'єктів інтелектуальної власності у сфері духовної і науково-технічної творчості, зокрема чисельних об'єктів авторського права і таких об'єктів промислової власності, як винаходи, корисні моделі та промислові зразки вимагають запровадження нових організаційно-правових заходів, вдосконалення відповідного спеціального законодавства, поглибленого вивчення і аналізу практики його застосування. Реалізація наведеного потребує подальшого розвитку національної системи правової і зокрема цивільно-правової охорони інтелектуальної власності. На нашу думку, необхідно осмислення і врахування того, що підтримка винахідників, новаторів, науковців, представників творчих професій, сприяння комерційному використанню результатів їх творчої діяльності, забезпечення конституційних норм захисту прав інтелектуальної власності сьогодні є найважливішим завданням держави.

Найслабшим місцем у захисті права інтелектуальної власності є низька майнова відповідальність порушників. Вона заснована на засадах цивільно-правової відповідальності, що само по собі є логічним. Адже право інтелектуальної власності є підгалуззю цивільного права, що й зумовлює компенсаційний характер майнової відповідальності за його порушення. Проте, в умовах ринкової економіки і підвищеного попиту на об'єкти права інтелектуальної власності обмежувати майнову відповідальність за порушення права інтелектуальної власності лише відшкодуванням заподіяних збитків означає стимулювати правопорушення у цій сфері.

Цивільно-правові засади неспроможні забезпечити надійний і ефективний захист права інтелектуальної власності в сучасних умовах. Необхідно, на нашу думку, радикально посилити майнову відповідальність порушників права інтелектуальної власності шляхом введення штрафних санкцій. На жаль, законодавство України про інтелектуальну власність у частині її захисту більше опікується інтересами порушника ніж потерпілого. Адже не можна визнати відповідальністю накладення на порушника обов'язку повернути те, що він вкрав, неправомірно привласнив, використав тощо. Потрібно встановити три-п'ятикратний розмір майнової відповідальності за порушення права інтелектуальної власності. Обсяг майнової відповідальності за порушення права інтелектуальної власності має бути таким, щоб назавжди відбивав бажання порушувати вказане. Звичайно, крім правових способів захисту, мають бути розроблені й інші – економічні, фінансові, податкові тощо. При будь-якому порушенні права інтелектуальної власності держава, суспільство втрачають значно більше, ніж суб'єкт названого права. Між тим законодавець України істотно послабив кримінально-правовий захист права інтелектуальної власності. Санкції за порушення права інтелектуальної власності, встановлені КК України, суттєво поступаються цивільно-правовим за своєю суворістю.

Резюмуючи викладене вище, можна зробити такі висновки щодо оптимізації правотворення в сфері інтелектуальної власності. Нарівні з наведеними п'ятьма напрямками розробки, удосконалення чинного та прийняття відповідного нового законодавства слід підкреслити, що потребують свого дослідження та чіткого правового врегулювання і питання співвідношення загальновідомих торговельних марок і доменних імен

різних рівнів, географічних зазначень, знаків колишнього СРСР. Вбачається доцільним внесення загальновідомих марок до спеціального переліку загальновідомих торговельних марок на національному, регіональному і міжнародному рівнях та видача національного та міжнародного свідоцтва на загальновідому торговельну марку. Інше питання стосується того, що ЦК України не містить в собі визначення поняття винаходу. Однак, саме в ЦК України, який визначає основи цивільного законодавства країни та основи права інтелектуальної власності на винаходи, має міститися таке визначення.

Удосконалення правотворення в сфері інтелектуальної власності має відбуватися комплексно і послідовно, спираючись на відповідну національну програму, яка підпорядкована не швидкоплинним інтересам тих або інших політичних та комерційних сил, а інтересам усього суспільства.

Оптимізація правотворення в сфері інтелектуальної власності в Україні ефективно сприятиме розвитку наукового та інтелектуального потенціалу української нації, здійсненню економічного прориву в умовах світової економічної кризи, виходу до сфери виробництва високих інноваційних технологій, сприятиме можливості входження до кола економічно розвинутих держав. Удосконалення законодавства в сфері інтелектуальної власності крізь призму правотворення, усунення наявних прогалин у праві сприятиме запобіганню порушенням права інтелектуальної власності, зміцнить економічну сферу впливу у разі міжнародного співробітництва, надасть можливість нашій країні впевненіше розвиватись у сфері інноваційної діяльності. У цілому, зазначені вище чинники сприятимуть посиленню не тільки правової охорони інтелектуальної власності, розвитку ринкових відносин, а й також значною мірою процвітанню нашої країни.

¹ Правоутворення в Україні: теоретико-методологічні та прикладні аспекти: монографія / За заг. ред. проф. Ю. Л. Бошицького; НАН України, Київський університет права. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2010. – 592 с.

² Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції 2011 р. / Київський університет права НАН України; редкол.: Ю. С. Шемшученко, Ю. Л. Бошицький, О. В. Чернецька. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2011. – 299 с.

³ Ханіна К. Генезис права інтелектуальної собственности Европейского Союза // Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права. – 2004. – № 4. – С. 44–54.

⁴ Fawcett D., Kemp J. A. The Community Patent Project in European Union // World Intellectual Property Review. – 2003. – Vol. 17. – № 5. – P. 19–22.

⁵ Exploratory Meeting Concerning the Future of Substantive Patent Law Harmonization, Held 3–4.02.2005//http://www.europa.eu.int/comm/internal_market/en/intprop/index.htm

⁶ Бошицький Ю. Л. Оптимізація правової охорони інтелектуальної власності в Україні // Актуальні проблеми права інтелектуальної власності: Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Одеса, 2011. – С. 13–16.

Резюме

У статті розглядаються пріоритетні аспекти правотворчості у сфері охорони та захисту інтелектуальної власності на сучасному етапі розвитку України. У результаті аналізу основних інститутів права інтелектуальної власності даються пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства у сфері інтелектуальної власності, її правової охорони та захисту.

Ключові слова: інтелектуальна власність, правотворчість, винахідництво, раціоналізація, договірні відносини у сфері науково-технічного прогресу.

Резюме

В статье рассматриваются приоритетные аспекты правотворчества в сфере охраны и защиты интеллектуальной собственности в Украине. В результате анализа основных институтов права интеллектуальной собственности даются предложения по совершенствованию действующего законодательства в сфере интеллектуальной собственности, его правовой охраны и защиты.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, правотворчество, изобретательство, рационализаторство, договорные отношения в сфере научно-технического прогресса.

Summary

The article deals with the priority aspects of lawmaking in the area safety and protection of intellectual property in Ukraine. An analysis of the the basic institutions of intellectual property rights are given suggestions for improving the existing legislation on intellectual property, its legal protection.

Key words: intellectual property lawmaking, invention, innovation, contractual relationships in the sphere of scientific and technological progress.

Отримано 20.12.2011